

»Živeo kralj! u ime republike!« Posle neuspeha julske revolucije, ogrtač kralja Francuske neće ponovo naći svoje ljiljanove cvetove. Vidi-mo kako se usaduje buržoaska monarhija, sa kraljem-gradaninom na prestolu. Za prve čitaoce *Dantonove smrti*, usred 1830-tih godina, i čak za njene prve gledaoce, godine 1902. Lusilin samoubilački krik, na stepenicama gijotine, sadržavao je kobnu ironiju. Kraljevi su već vladali »u ime republike«.

POSLE PORAZA

Još uvek postoje dva tumačenja istorijske drame: uporedene sa istorijskim vremenom koje je u njoj prizvao, i u prizivanju istorijskog vremena u kojem je bila napisana. Već se zapazilo da, u Bihnerovom komadu, postoje dva različita Dantona: istorijski Danton, sa svojom lav-ljom grivom, koji je proglasio pad monarhije, 10. avgusta 1792, koji je dvaput mobilisao narod Pariza protiv armije izbeglica koja je ugrožavala grad, najraspaljeniji tribun u skupštini i u Klubu jakobinaca. I drugi Danton, koji može da se ukaže kao Bihnerov dvojnjak, kada je pokuša ustanka u Hedenu propao i završio se ličnom tragedijom. Njegovi prijatelji bili su uhapšeni, Bihner se, u prvo vreme, sklonio u Darmštadt. Jedva mesec dana pošto je završio *Dantona*, on je krišom prešao granicu i smestio se u Strazburu. U Francuskoj, već pet godina, vladao je kralj-gradanin.

»To je na kraju počelo da mi dosaduje...« Može li se zamisliti Danton, u času Velikog terora, kako se dosaduje? »Nisam lenj, umoran sam!« Danton umoran! I u tom istom činu, on još kaže svojim prijateljima: »Šta mari šta ih ubija, gijotina, groznica ili starost.« A taj Danton iz drugog veka, ne njegovog, dodaje: »Greška je učinjena dana kada su nas stvorili. Nešto nam nedostaje, nemam imena da ga imenujem.«

Taj mladi genije koji je, nakon što je za pet nedelja napisao *Dantonovu smrt*, odbranio na univerzitetu u Cirihi, jedva godinu dana kasnije, doktorsku tezu o nervnom sistemu mreže, ribice vrlo raširene u jezzerima u oblasti Gajnsa, snažno je ovaploćavao, moglo bi se reći na paroksistički način, sve protivrečnosti svog vremena. Bio je uhvaćen u kočtač sa tradicijom nemačkog idealizma; u svojoj tezi o ribici, uveliko je prevazišao Getea, a neki komentatori vide u njemu Darvinovog preteču. Roden devet godina posle Foerjaha i tri godine pre Marksa, bio je ubeđeni materijalista, kojeg je plašila neumitnost Istorije: »Nismo mi ti koji smo doneli revoluciju, revolucija je ta koja je donela nas.« Danton Bihner revolucionar je posle poraza, posle brojnih poraza svoje sopstvene revolucije, one od 1830, i neuspele nemačke pobune u Hesenu, godi-ne 1833. Ali taj alter ego mladog Bihnera okrenut je još dalje ka budućnosti. Kao da već jeste savremenik egzistencijalnog očajanja. »Svet je kaos. Ništavilo je bog sveta koji će da se rodi.« I u istoj žici: »Ništavilo se ubilo, stvaranje je njegova rana, mi smo kapi njegove krvi, svet je grob u kojem on truli.« I još ove začudujuće reči koje podsećaju na Baketov *Kraj partije*, iskazane od neočekivanog Dantona koji kao da već pripada XX veku: »Smrt znači rođenje. Umirući, isto tako smo goli i isto tako napušteni kao i novorođenčad. Uistinu, naš pokrov služi nam kao pe-lene. Možemo isto tako da kmečimo u grobu kao i u kolevci.«

Veliki tekstovi, velike drame uvek imaju dvostruku savremenost, onu sopstvene epohe i onu epohe u kojoj su ponovo odgonetnuti ili predstavljeni. I čini se da oni, na začudujući način koji za mene ostaje tajanstven, vode dijalog sa drugim tekstovima koje njihov autor nije mogao da poznaje, ili čak da za njih čuje. »Revolucija je kao Saturn, ona proždire sopstvenu decu.« Te iste godine 1834. kada je Bihner napisao svog *Dantona* (ili možda godinu dana ranije ili kasnije, datiranje je uvek nesigurno) u Parizu ili već u Lozani, Mickijević je zabeležio, na rubu druge poeme, teško čitljivim rukopisom:

»Ruke koje se bore za narod, sam narod će da odseče. Imena slatka narodu, narod će da zaboravi, sve će da prode. Posle grmljavine, posle buke, posle napora, nasledstvo će da preuzmu tihi, mračni, smerni ljudi.«

Skoro dvadeset godina posle pogubljenja Marije-Antoanete, i dvadeset godina pre Bihnerove *Dantonove smrti*, otkrivena je, u centru Pariza, nedaleko od bulevara Osman, zajednička jama u kojoj su sahranjivali žrtve gijotine. U toj ogromnoj grobnici izbrojano je više od tri hiljade leševa. Skoro sve su mogli da identifikuju. Tako su našli — kao što je na to nedavno podsetio Kazimmjež Brandis u *Mesecima* — Dantona i Sarlotu Korde, g-du Rolan, Filipa Egalitea i Lavoazjea, Kamija Demule-na i njegovu ženu Lisil, koja, u Bihnerovom komadu, uzvikuje u podnožju gubilišta »Živeo kralj!«. Našli su takode ostatke kraljevskog para koji su, posle, po nalogu Burbona, preneti u Sen-Deni.

Bihner nije prestao da mrzi kraljeve. Baš kao i njegov Danton, koji tvrdi, poslednje noći pre pogubljenja: »Potop revolucije može da odnese naše leševe kuda god mu bude volja! Sa našim kostima još uvek će moći da se probiju lobanje kraljeva!«

Dantonova smrt drama je istorijskog očajanja. Ali očajanja u kojem ipak istrajava nada, ne potpuno istrošena ali gorka. »Ako ikad Istorija otvori jednog dana svoja podzemlja, despotizam će ipak moći da bude ugušen zadahom naših leševa.«

Ta nada Dantona/Bihnera za mene je srodna »nadi uprkos nadi« Nadežde Mandeljštam. I takode onom što mi je, možda, već godinama još bliskije, »nadi punoj očajanja« i »očaju punom nade« Albera Kamija.

(1) navodimo *Julija Cezara* Viljema Šekspira, u prevodu Fransoe — Viktora Igoa, izd. Garnije — Flamarión.

(2) Navodimo *Dantonovu smrt*, Georga Bihnera, u franc. tekstu Artira Adamova, izd. L'Arš.

S francuskog: Gordana Stojković

izvršiti »buržoasku revoluciju«

erik hobsbaum

»Svaka teorija o revolucijama, piše Džon Dan — čak i onda kada nam je nemoguće da tačno odredimo koji događaji zasnivaju revoluciju ne prihvativši bar jednu teoriju o značenju revolucija — podupire političko gledište... Proučavati revolucije ne iznoseći sudove vrednosti, logička je nemogućnost za one koji žive u stvarnom svetu.« Istoričar koji proučava revolucije vidi da mu se zadatak komplikuje jer politički stavovi, spontano zauzeti i od njega samog ako na to ne pripazi, i od onih koji su o tome raspravljali usmeno ili pismeno, nisu neminovno povezani i logični. U naše doba, brze i temeljne promene našeg svakodnevnog života postale su pravilo, tako da su izrazi »revolucija« i »revolucionaran« korišćeni i mnogo van polja političke nauke. Šta više, u svakodnevnom razgovoru oni imaju smisao koji su imali u XVIII veku, vezu sa napretkom i poboljšanjem života, i na taj način će, kao što su to savršeno razumeli stručnjaci za reklamu, reč »revolucionaran«, kada se primeni na novu pećnicu sa mikrotalasima, a ne na politički režim, da pomogne proizvodima da se lakše proda, čak i među onima koji strasno napadaju prevrat braneći status quo.

Ipak, u politici, prvi smisao »revolucije« ostaje predmet živih sporenja, kao što jasno dokazuju rasprave koje okružuju dvestogodišnjicu francuske revolucije 1789. Revolucije dovoljno udaljene od sadašnjosti bivaju ili sasvim preobražene u ne-revolucije (to jest uklopljene u istorijski kontinuitet, ili, pak, isključene iz ovog kao da su privremeni prekid bez značenja), ili javno slavljenim prolaznim obredima koji odgovaraju godišnjicama koje obeležavaju rođenje nacija ili režima. One su odsad predmeti rasprave samo među istoričarima. Tako je revolucija (ili revolucije) u XVII veku u Engleskoj bila prećutno isključena iz političkog diskursa: čak i povodom tristogodišnjice onog što se nekad zvalo »slavnom revolucijom od 1688«, za vreme koje se zasnovao suverenitet britanskog parlamenta, ona je bila izbrisana iz javnih rasprava ili pominjana izvan njih. A *contrario*, postojala je saglasnost slavljenja za razne dvestogodišnjice koje gravitiraju oko američke revolucije, i čak ne bi ni palo napamet ljudima koji se suprotstavljaju izvesnim, još uvek — ili ponovo — krajnje spornim aspektima, kao što je odlučno odbijanje da se javno prizna religija, da se time posluže da napadnu tu revoluciju. Njeno javno lice, izvan jubileja i stogodišnjica, jeste lice prolaznog obreda u životu nacije, budući da nezavisnost (slavljena 4 jula) iskrsava tek posle prvih naseljenika (*Thanksgiving* slavljen četvrtog četvrtka novembra).

PROCESI KOJI SE NE MOGU KONTROLISATI

Republikanci, kao i politička desnica, redom su pokušali da iskoriste te dve tehnike da bi isključili izvesne sporne aspekte francuske revolucije, i jedno od osnovnih oružja u intelektualnom ratu vodenom protiv onih koji hoće da slave njenu dvestogodišnjicu jeste tvrđenje da ona ne čini glavnu skupinu preobražavajućih događaja, nego prosto pogrešan korak na dugom putu francuske istorije.

Pokušaj je očevidno propao, uprkos činjenici da su tradicionalni protivnici 1789 bili podržani od protivnika 1917.

Revolucije, ili u svakom slučaju glavni društveno-politički potresi kao što je francuska revolucija, spadaju u istorijske fenomene o čijem značenju ne treba suditi kroz namere ili nade onih koji su za njih odgovorni, ili čak kroz one koji bi im naknadna analiza mogla da pripiše. Čak i ako te namere očevidno imaju veze sa proučavanjem fenomena, one ipak ne mogu da budu videne kao ono što ga određuje, jer proces i njegov rezultat imaju suštinsku karakteristiku: ne mogu se kontrolisati. Ne može se pravilno raspravljati o francuskoj revoluciji procenjujući uspeh ili neuspeh njenih stvarnih ili pretpostavljenih ciljeva (ili ciljeva njenih učesnika). Iz toga proizlazi da ničemu ne služi, čak i ako je iskušenje veliko, prepustiti se *ex post facto* analizi koštanja i dobitaka, koja bi postavila pitanja kao što su »da li je to vredelo truda?« i »da li bi se postigli isti rezultati sa manje troška?«. Jer kriteriji analize društvenih problema ne primenjuju se na pojave kojima se bavimo samo marginalno: u sporovima u kojima oni koji odlučuju o ljudskim radnjama stvarno mogu da biraju između ispravnih i neispravnih rešenja, da biraju više ili manje unosne ili elegantne strategije ili, pak, metode za dostizanje unapred određenih ciljeva. Takvi ciljevi postoje, ali oni su poništeni težinom onog što se ne može kontrolisati i što je nenamerno. Čak i ako se prihvati da je ustav iz 1791 bio tačno određen cilj koji su nastojali da dostignu vođe Nacionalne skupštine 1789, i da je on predstavljao ono što se pokazalo da je najtrajnije ostvarenje revolucije, mi ne možemo ozbiljno da pretpostavimo da bi neko u trenutku njegovog objavljivanja, imao pravo da izjavi da je revolucija okončana. Naknadni događaji dokazuju suprotno.

To upravo pokreće dvostruki problem ciljeva te revolucije — ili svake druge — i njenih rezultata ili posledica. A u slučaju francuske revolucije, problem je posebno trnovit, jer posledice koje je ona prouzrokovala jesu različite i uzajmno nespojive — na primer, nasleđe ustavotvorne skupštine i jakobinske republike — i jer u Francuskoj, kao što je rekao lord Akton, »prelaz sa oblika feudalnog i aristokratskog društva na industrijski i demokratski oblik bio je praćen grčevima«, suprotno »drugim nacijama (Engleska, na primer), dok su rezultati, u vrlo širokom istorijskom smislu, bili dosta slični.

Da li je, onda, bilo moguće da se izbegne revolucija? Da li je ona proizvela rezultate koji su mogli da budu postignuti samo revolucijom a ne i drukčije? Da li je ona sledila logičnu liniju razvoja koja, potom, kao da je pretprela »iskliznuće« i, ako je takav slučaj, da li je ovaj takođe bio neizbežan? Ta pitanja u biti su politička pre nego istorijska, a odgovori koji se na njih daju naginju ka tome da udu u okvir političkih preokupacija. A ipak, ako pretpostavimo *a priori* da, u velikim revolucijama, kao i u velikim masovnim ratovima modernih vremena, neželjene posledice imaju skoro više značaja nego očekivane posledice, iako su zavisne jedne od drugih, ne bi li tada bilo lakše za istoričare da izbegnu svoja politička ubeđenja? Ukoliko ih ova zaista nisu sprečila da priznaju istorijsku specifičnost svoga stanovišta vezanog za vreme, i istorijske dimenzije svog predmeta.

JEDINSTVEN FENOMEN

Koje su, dakle, bile istorijske posledice francuske revolucije? Po-redeći, sa onima stogodišnjice, sudove koje je iznelo obrazovano mnenje, kao i profesionalna historiografija uoči dvestagodišnjice, bićemo iznenađeni što vidimo kako se danas čudno pokušava da umanji ono što je, pre jednog veka, bilo smatrano neospornom očevidnošću, istorijskim fenomenom od izvanrednog značaja, čak i jedinstvenim. Holand Rouz, uvaženi engleski istoričar, stručnjak za taj period, pisao je: »Francuska revolucije, najstrašniji i najvažniji niz događaja u čitavoj istoriji, pravo je polazište istorije XIX veka; jer taj veliki potres duboko je pogodio politički život, a još više društveni život evropskog kontinenta«.

Godine 1889, suprotna mišljenja bila su rekla.

Kao što bi danas bili retki posmatrači koji ne bi delili to gledište o dejstvu revolucije na svetsku istoriju XIX veka. Samo čudno povlačenje francuske intelektualne rasprave u nefrankofonski provincijalizam može da objasni zašto je dejstvo francuske revolucije na ne-francuski svet zauzelo tako malo mesta u historiografskim i ideološkim raspravama koje su prethodile dvestagodišnjici. Isto tako je iznenađujuće što su ekonomski učinci revolucije, koji su danas posmatrani uglavnom skeptičkim ili kritičkim okom, izgledali tako očevidno pozitivni posmatračima XIX veka. Ričard Kobden pisao je 1853:

»Osobe koje pripadaju najvišim francuskim društvenim sferama prihvataju da su usled mera iz 1789 (...) koje su uzdigle, iz položaja jedva višeg od položaja ruskog kmeta, milione njihovih zemljaka u rang građana i zemljoposjednika, civilizacija, bogatstvo i sreća Francuske napredovali brže nego što se još ikad videlo u zajednici iste veličine i u toku istog vremenskog razdoblja.«

Kobden, apostol slobodne razmene, bio je u isti mah radikalni liberal po engleskim normama, politički čovek i neko ko je naginjao ka tome da potceni ekonomska napredovanja koja je učinila njegova sopstvena zemlja od 1789. Njegov savremenik, Hajnrih fon Sibel, prvi univerzitetski (ne-francuski) istoričar koji je na predmet dejstvovao teškom artilerijom nauke o arhivaži, pokazivao je u isti mah oprezniji i umereniji liberalizam. Pri svemu tome, smatrao je da je francuska industrija bila učestvostručena od 1789, poljoprivreda utrostručena i trgovina povećana za više od tri puta, a to je rast koji je on jasno povezao sa revolucijom.

Navodim ova mišljenja, ne zato što imaju ma kakav istorijski autoritet — jasno je da ga nemaju — nego zato što dokazuju da su inteligentni i dobro obavешteni posmatrači prihvatili bez senke sumnje da su učinci revolucije na Francusku XIX vek, kad se sve dobro razmotri, bili koliko zapanjujući toliko i blagotvorni. Da li su ta verovanja bila opravdana ili nisu, stvar je istorijskog istraživanja. Ali činjenica je da su takva verovanja bila široko i opšte prihvaćena, i to bez sumnje od strane ljudi ili žena čija su mišljenja ostajala vrlo umereno liberalna, u toku dugih razdoblja XIX veka.

SMRT ORTODOKSIJE

Ovde dolazimo sasvim blizu jednom vidu istorijskog revizionizma koji je, pre nekoliko desetleća, prevladavao u univerzitetskoj raspravi o francuskoj revoluciji i sprečio da slavljenja njene dvestagodišnjice dobiju preterano pobedničke oblike. U trenutku kada su, u Francuskoj, godine 1970¹, Fransoa Fire i Deni Riše izveli glavni juriš na »ortodoksno« tumačenje revolucije koje je, tokom desetleća, prevladavalo kako u institucijama tako i u istraživanju, držalac uticajne katedre za istoriju francuske revolucije na Sorboni, i, dakle, glavni čuvar ugleda revolucije, bio je odani član KPF. Tako je revizionističko proučavanje francuske revolucije činilo deo opšteg procesa, zahvaljujući kojem su francuski intelektualci sedamdesetih i osamdesetih godina zauzimali odstojanja naspram svoje radikalne i marksističke prošlosti, ili — s obzirom na svoju ličnu istoriju — svetili se nad onima koji su tako dugo vladali intelektualnom modom. A središte marksističkog tumačenja revolucije bilo je, činio se, a) borba klase i b) »buržoaska revolucija« koja je srušila feudalizam da bi utemeljila buržoasku i kapitalističku Francusku.

Zanimljiva stvar povodom ova dva tvrđenja — ona ne dolaze od Marks — kao što je sam Marks podvukao; on ih duguje liberalnim francuskim istoričarima restauracije. Veoma je moguće da francuska revolucija nije bila ona »buržoaska revolucija« čiju prirodu i egzistenciju pretresaju današnji istoričari, ali ona je svakako bila tako tumačena od strane generacije koja joj je neposredno nasledila. Nedavna studija opisuje »buržoaske istoričare restauracije sve u slavljenju epopeje srednjih klasa«². Nemački istoričar *Vormärz-a* — a nemački liberali od pre 1948, više nego svi drugi, s oduševljenjem su bili prihvatili koncept buržoaske revolucije — predstavio je to stanovište u njegovom klasičnom, mada »idealističkom« obliku. »Institucije srednjeg veka« bile su zastarele. Nove ideje iskrsnule su i uticale na sve oblike misli o svetu, ali »iznad svega na odnose između društvenih staleža (*Stände*) u ljudskom društvu«. »Buržoaski stalež« (*Bürgerstand*) dobijao je svakog dana veću važnost, zahvaljujući naočigled rastućoj masi intelektualne kulture (*Geisti-*

ge Bildung) koju je predstavljao. I tako su se »ljudi zaokupili pravima čoveka, u svojim raspravama i pismeno, i ispitali su prava onih koji su zasnivali svoje titule na takozvanim privilegijama« (V. F. Folger). To je ono što je prouzrokovalo revoluciju.

Na konkretniji način, F.-A. Minje (1796-1884), autor *Istorije francuske revolucije* i prvi profesionalni istoričar koji je pisao o tom predmetu, tvrdio je, još 1824, da su, za vreme starog režima, ljudi bili podeljeni na suparničke klase, s jedne strane plemstvo a sa druge »narod« ili treći stalež, »čiji su se snaga, bogatstva, čvrstina i prosvetčenost svakoga dana povećavali« i koji je formulisao ustav od 1791. »Taj ustav bio je delo srednje klase koja se tada smatrala najjačom; jer, kao što znamo, snaga koja prevladava uvek se dočepava institucija«. Na nesreću, smeštena između aristokratije i »mnoštva«, liberalna srednja klasa »bila je napadnuta od jedne i osvojena od drugog«. Prosti puk nikada ne bi uzeo vlast »da građanski rat i strana koalicija nisu zahtevali njegovu intervenciju i njegovu pomoć«. Pošto se imala potreba za »mnoštvom« da bi se branila nacija, »trebalo je da ono upravlja; tada je ono izvršilo svoju revoluciju, kao što je srednja klasa bila izvršila svoju«. Pri svemu tome, cilj revolucije bio je postignut, »uprkos anarhiji i uprkos despotizmu; staro društvo bilo je uništeno za vreme revolucije, a novo se učvrstilo za vreme carstva«.

Ako je gledište onih koji su se udubljavali u istoriju svoga detinjstva ili zrelosti svojih roditelja bilo toliko različito od gledišta današnjih istoričara, to nije samo zato što su oni videli revoluciju kao buržoasku, nego takođe kao borbu radničkih masa protiv upravljačkih klasa, ukoliko kao društvenu revoluciju. Sadašnje gledište — prema kojem je većina Francuza bila pristalica čekanja ili ravnodušna (osim kada ih je revolucionarna religijska politika preobrazila u kontrarevolucionare), dok se, čak i u gradovima, »učeeše u revolucionarnom pokretu ticalo samo uske borbene manjine« (Z. Sole) — sigurno nisu delili i Aleksis de Tokvil ili Fransoa Gizo (1787-1874).

RAT KLASA, RAT RASA

Ovaj poslednji predstavljao je kvintesenciju julske monarhije koju je sigurno smatrao buržoaskim režimom; on je takođe bio krajnje sposoban istoričar, čija nas pronicljivost još i danas zaprepašćuje. Za Gizoa, svetovna borba klase između zemljoposjednika i seljaka, plemića i neplemića provlačila se kroz čitavu istoriju Francuske; ta istorija bila je za njega rat rasa u jeziku što ga je učinio popularnim njegov savremenik Ogisten Tjeri (1795-1856); baš kao što je engleska feudalnost proisticala iz pokoravanja Saksonaca od strane Normandana, francuska feudalnost proisticala je iz pokoravanja starosedelačkih Gala od strane Franaka³. Pa ipak, trinaest vekova kasnije, upravljači i upravljani još uvek se nisu stopili u jedan jedini narod. Gali su videli da na njih dolazi red godine 1789. »Rezultat revolucije nije izazivao nikakvu sumnju. Nekadašnji pobeđeni postali su pobeđnici. Oni su sa svoje strane bili osvoji- li Francusku« (V. Simon).

Generaciju kasnije, tri odlike izgledale su očigledne istoričarima koji su zaustavljali pogled na revoluciju i, dabome, isto tako na »buržujima« ili na »građanima« ili srednjim francuskim uglednim ljudima posle 1815. Stari režim bio je srušen i zamenjen novim, ma kakve bile njegove veze sa Francuskom od pre 1789. (Baš kao i mi, ljudi onog doba svakako su razumeli da Balzakov svet nije svet Bomaršea). U ustavu od 1791, taj novi režim, buržoaski i liberalni, našao je svoj najpodesniji institucijski oblik. Međutim, umereni buržoaski liberalizam ne bi bio mogao da se učvrsti naspram otpora dvora i plemića bez mobilisanja naroda (ili njegovih stranaka koje su bile politički delotvorne). A Francuska takođe ne bi bila uspešla da se odupre kontrarevoluciji i stranjoj invaziji, ne bi bila stvarno osvojila najveći deo Evrope, bez mobilisanja snaga koje nisu bile ni buržoaske ni liberalne.

Naravno, za istoričare restauracije, koji su živeli u neposrednom sećanju na revoluciju, sasvim očigledno je bilo nekorisno sugerisati hipotetička istorijska rešenja koja se ne bi mogla ispitati. Da ponovo nave- demo Minjea:

»Bilo bi ipak suviše smelo tvrditi da lice stvari nije moglo da postane drugačije; ali ono što je sigurno jeste to da je revolucija, sa uzroci- ma koji su do nje doveli i strastima koje je iskoristila ili izazvala, morala da ima taj hod i taj ishod. Nadam se (...) da ću pokazati da je bilo manje moguće izbeći je nego je sprovesti«.

Čak i ako su rezultati revolucije, kao što je to sigurno Minje, bili odlučujući i blagotvorniji, teško je bilo poricati da su oni bili postignuti sredstvima u suprotnosti sa liberalizmom srednje klase i, a fortiori, nespojivim s njim ciljevima. A zbrkana dijalektika tog međudejstva između prve revolucije 1791 i one iz 1794, između liberala i jakobinaca, opsedala je posmatrača i analitičare (Marks je za to dobar primer), već i zato što je druga izgledala bitnom za uspeh prve, možda čak i zato što su obe bile, na različiti način, bitne jedna za drugu. Jer, kao što je to mislila velika većina marksističkih revolucionara pre i za vreme carizma: kako voditi proletersku revoluciju bez infrastrukture buržoaske revolucije iz koje je ona morala izbiti?

Na svaki način, bilo je i suviše očigledno da su istorijom XIX veka i dalje gospodarili odnosi između potomaka 1791 i potomaka godine II. Umereni liberali, kao što je Gizo, cenili su restauraciju od 1814 (a još više julsku monarhiju) jer je ozakonjivala Francusku od 1791 — »revolucija i zakonitost imaju danas zajedničko činjenu da obe traže da se sačuvaju i da sačuvaju status kvo« — i, čineći to, da utemelje onu »iskrenu saradnju« zahvaljujući kojoj su »kraljevi i nacije (t. j. Engleska) ukinuli one unutrašnje ratove koji se nazivaju revolucijama«. Ako je Gizo kritikovao reakcionare, to nije bilo zbog njihove želje da obnove stari režim koji je bilo nemoguće zbiljski oživetiti, nego zato što su pozivali mase na akciju, možda nužnu, ali još uvek opasnu i nepredvidivu.

Buržoaska Francuska došla je da blagostanja samo sa »slobodnom vladom«. A »za kuću Burbona i njihovih pristalica, apsolutna vlast je (t. j. sada) nemoguća; pod njihovom vladavinom, Francuska treba da bude slobodna«. Obrnuto, »apsolutna vlast, među nama, može da pripada samo revoluciji i njenim predstavnicima, jer samo oni mogu (ne kažem koliko vremena) obuzdati mase i njihove interese.«

Sa stanovišta »naroda«, bilo je itos tako jasno da treba promeniti status kvo, a ne očuvati ga. Jer ako je buržoazija — prema Luju Blanu u njegovoj *Istoriji francuske revolucije iz 1847* — dobila svoju slobodu, »narod« je bio slobodan samo na papiru. Njegova revolucija trebalo je tek da se izvede, a jakobinska republika služila je kao očevidan presek i model.

POLITIČKE PREDRASUDE

Kako objasniti to dramatično neslaganje između procena revolucije koje su izvršili ljudi XIX veka — a za neke od njih radilo se o pamćenju njihove generacije — i procene istoričara s kraja XX veka? Iako je to izazovno, potištenu priču koju »moderni« univerzitetski »revizionisti« o njoj pričaju, nemoguće je u potpunosti pripisati političkom neprijateljstvu prema francuskoj revoluciji ili prerrevoluciji, kao pretku i podstrekaču modernih marksističkih revolucija. Nema nikakve sumnje da je takvo neprijateljstvo velikim delom oblikovalo stav većeg broja uglednih francuskih istoričara, čak i ako ovi ne idu tako daleko kao oni reakcionarni publicisti koji su tvrdili da bi dvestogodišnjica trebalo pre svega da slavi vandejsku kontrarevoluciju, čije je gušenje najavljivalo gulage i genocide, naime bilo prvi primer tog tužnog niza⁴. Još u XIX veku, oni koje su pošle masovne revolucije, naginjali su ka tome da umanje istorijska ostvarenja revolucije, čak i kada ih je (kao Tokvila) radovalo ono što je u njima bilo liberalno. Samo da je »tu istu revoluciju bio izvršio despot«, radije »nego da je izvršena u ime suverenstva naroda i od njega! Oni koji su se plašili demokratije i nisu je voleli, bili su skloni da kritikuju istorijske posledice revolucije, manje zato što su one, u poređenju sa svojom ekonomskom i ljudskom cenom, bile vrlo skromne i mogle da budu postignute sa mnogo manje žestokih razdiranja (retrospektivni račun koštanja i učinaka karakteristični su za naše doba), nego zato što su njena dejstva bila primljena i kao značajna i kao krajnje negativna. Kao što je to Golvin Smit napisao u posebno džangrizavom članku, revolucija je bila katastrofa, najveća pokora koja je ucvelila ljudsku rasu, jer je donela »opšte pravo glasa bez razumevanja« i stvorila jakobinizam, koji »je sada bolest isto tako učvršćene kao i boginje«, čija zaraza »počinje da prelazi La Manš«. Međutim, valja podsetiti da su ti ljudi uglavnom prihvatili najveći deo pozitivnog ortodoksnog tumačenja. Za Tokvila: »Naša istorija, od 1789 do 1830, viđena izdaleka i u svojoj celosti, treba da izgleda samo kao slika ogorčene borbe između starog režima, njegovih tradicija, njegovih uspomena, njegovih nada i njegovih ljudi predstavljenih aristokratijom, i nove Francuske, vodene srednjom klasom«. I Golvin Smit je čak prihvatio da »veliko ostvarenje revolucije, na području izgradnje, jeste francusko seljačko imanje«.

Ipak, napustivši političke predrasude, svakako valja priznati da su mnoge »revizionističke« kritike ortodoksnog tumačenja opravdane u činjenicama, kao i u konceptima. Godine 1789 nije postojala buržoaska klasa svesna same sebe, koja predstavlja nove stvarnosti ekonomske moći, koja je bila spremna da uzme u ruke sudbine države i da ukloni feudalnu aristokratiju na zalasku; ako se takva klasa uopšte ocrtała 1780-tih godina, njen cilj nije bio društvena revolucija, nego pre reforma institucija kraljevstva; njen priznati cilj nije bio izgradnja kapitalističke industrijske ekonomije.

Ova poslednja takode nije posledica revolucije, čiji je učinak na francusku ekonomiju skoro sigurno bio negativan, u isti mah zato što ju je ozbiljno ometala u toku više godina i što je stvorila širok, politički značajan blok građana — seljaka i sitnih buržuja — kojima je u potpunosti bilo u interesu da se uspori ekonomski rast. U svakom slučaju, godine revolucije i rata dale su engleskoj industrijskoj revoluciji prednost nad Francuskom, koju je ona sačuvala sve do posle drugog svetskog rata. I tako dalje.

To što ova razmatranja nisu uistinu nova i što su bila deo tradicionalne istoriografije, ni na koji način ne umanjuje nespojivosti koje mogu da postoje između njih i onog što je postalo ortodoksnim konceptom »buržoaske revolucije«. Ne možemo isto tako da odbacimo činjenične kritike, izjednačujući ih sa protivčinjeničnim spekulacijama ili sa prečutnim istoriografskim prekonceptijama koje su uvek osvajale raspravu o revoluciji. Da li su se mogla izbexi ta nerazumevanja? Da li je do radikalizacije revolucije počev od 1791 došlo usled izbijanja na površinu šake jakobinskih ideologa ili, pak, zbog pojave novog tipa retorike ili re-

volucionarne »besede«, pre nego logikom unutrašnjeg i spoljašnjeg razvoja revolucije? Da li je to zaista Volterova greška?

SPECIFIČAN ISTORIJSKI FENOMEN

Ipak, raskorak između istorijskog skepticizma i ubedenja onog vremena, prema kojima se ruševno doba bilo završilo otvorivši put novom dobu, treba da bude razjašnjen, jer i samo to verovanje postalo je, sa francuskom revolucijom, istorijski fenomen oživljen specifičnom energijom. Bez tog verovanja, kako bismo mogli da razumemo revolucije XIX veka ili stavove nemačkih liberala kao što je istoričar Gevinus, koji je izjavljivao uoči 1848: »Da li veliki narod koji bi nastojao da prekrci sebi put ka nezavisnom političkom životu, slobodi i vlasti, mora neizostavno da prode kroz revolucionarnu krizu? Dvostruki primer Francuske i Engleske gotovo da nas prisiljava da prihvatimo taj sud«.

Mogli bismo da sugerišemo dva razloga koji objašnjavaju teškoće istoričara XX veka da prihvate reakcije posmatrača XIX veka.

Prvi je da društvene klase, kao što ih definiše XX vek, izgleda da se ne poklapaju sa stvarnostima XIX veka: uticaj marksizma je smatran, u velikoj meri za to odgovoran. Ako je buržoazija uglavnom smatrana klasom poslovnih ljudi čiji je cilj profit, ili čak industrijskim preduzimačima koji zapošljavaju najmljnere radnike, mi svakako nećemo moći da mnogo uvažavamo njihov društveni značaj i njihove ekonomske moći godine 1789, naročito ako ustrajavamo u tome da se iz njih isključe preduzimači proizašli iz aristokratije — ili oni koje je ona progutala. Ako pretpostavimo da se proletarijat velikim delom sastoji od najamnih radnika ne-sopstvenika i onih koji rade u manufakturama, rudnicima, železnicama ili drugim preduzećima te vrste, automatski ćemo biti dovedeni do zaključka, koji su antimarksisti dugo koristili u raspravama, da je većina prvih »radničkih pokreta« okupljala vrlo malo proletera, mada su se njihovi članovi sami poistovetili sa »proleterima«, baš kao što su se skromni nemački »Bürger« (»građani«) poistovetili sa francuskim i engleskim buržujima.

Drugi razlog jeste to da je, čak i u meri u kojoj su takvi opisi važeli, kasniji razvoj bio toliko snažan i zapanjujući da nas je doveo dotle da potcenimo dejstvo na njihovu epohu fenomena koji su s tim u vezi. Tako nam se čini očevidnim da, oko 1830, još nigde nije postojala istinski značajna industrijalizacija. Engleska je još bila daleko od toga da čini industrijsku državu, kao što je tako davno naznačio Džon Klafam u prvoj svesci svoje monumentalne *Ekonomske istorije moderne Engleske*. Istoričari su pokazali da je bilo apsurdno govoriti o industrijskoj revoluciji u to doba. Ipak je neosporno da su, oko 1820, inteligentni ljudi, koji ponekad poseduju praktično iskustvo manufakture, počeli da porede promene industrijskog sveta sa najradikalnijim preobražajem koji su mogli da zamisle, francuskom revolucijom; isto tako je neosporno da su reči kao što su »industrijski« i »industrijalizam« bile stvorene da pojasne taj pojam »industrijske revolucije« i da se, počev od različitih političkih stanovišta, počelo sa sigurnošću da predskazuje potpuni preobražaj društva usled te revolucije.

Pre nego da pretpostavimo da su R. Oven, Sen-Simon, mladi Engels ili dr Endru Jur (ideološki od njih veoma udaljen, i »krajnje mrzak« Karlu Marksu) imali priviđene, čini se razumnijim prihvatiti da su oni priznali u isti mah dramatičnu novinu industrijskog razvoja do kojeg iznenada dolazi, visoku društvenu »Videnost« mesta poput Mančestera, kakva je potvrđena od strane čitavog niza posetilaca koji dolaze s kontinenta, i, naročito, neograničen potencijal revolucije koju su oni predstavljali.

Skeptični istoričari, baš kao i proroci toga vremena, imali su ili imaju pravo, ali te dve grupe usredsredile su se (usredsređuju se) na različiti aspekt stvarnosti koju su zabeležili (koju beleže). Međutim, ako ne prihvatamo ono što su ljudi onog vremena videli u toj stvarnosti, nećemo moći da objasnimo dobar broj važnih aspekata tog razdoblja, kao, na primer, razlog iz kojeg je, počev od 1840, »sablasi opsedala Evropu, sablast komunizma« — tvrđenje za koje možemo da nađemo brojne potvrde izvan *Manifesta komunističke partije* — ili prisustvo aktivista koji predstavljaju »proletarijat« u privremenoj francuskoj vladi 1848. — vladi koja je, za trenutak, ako se toga dobro sećamo, postavila sebi pitanje o tome da li je zastava nove republike trebalo da bude trobojna ili crvena.

PONIŠTENJE POVLASTICA

Još važnije je dospeti do toga da se ta epoha stavi u perspektivu ako hoćemo da razumemo zašto je francuska revolucija postala jedna, i, pre svega, određena buržoaska revolucija. Vratimo se, dakle, Minjeu, da bismo saželi ono do čega je ona dospela 1824: »Zamenila je samovolju zakonom, povlasticu jednakosti; oslobodila je ljude razlika klasa, zemlju, provincijskih ograda, industriju, okova esnafa i cehova, poljoprivredu, feudalnih obaveza i gušenja desetaka, posed, smetnji panasledivanja; sve je svela na jednu jedinu državu, jedno jedino pravo, jedan jedini narod«.

Na papiru, taj danak socijalnom oslobodenju, ekonomskom oslobodenju i institucijskom izjednačenju, izgleda da je bio prihvatljiv za elite i za monarhiju od pre revolucije, i niko, sigurno, nije u tome otkrio onu dominaciju srednje klase kojoj je, kao što smo to videli, i sam Minje pripisivao preobražaj.

Međutim, povlastica koju je revolucija poništila bila je povlastica (plemenitog) rođenja. Vidljivi znaci klasnih razlika (»izdvajanja klasa«) koje je ona ukinula bili su oni koji su razlikovali aristokrate od pripadnika trećeg staleža. To što su prosveteni plemići i vladari tada i sami gledali na takve povlastice i takve razlike kao na nepodržive ili nepoželjne, nije dovoljno da borbu protiv ovih učini društveno neutralnom. Slobodno zidarstvo, uprkos privlačnosti koju je imalo za prosvetlene aristokrate, nije moglo da bude organizacija plemića i vlastele zemljoposjednika kao, na primer *Jockey Club*, zato što se zasnivalo upravo na odsustvu klasnih razlika unutar njega samog. Šta više, dok je odluka da se sazovu državni staleži prema novim kriterijumima sigurno pomogla da se politika iz 1789. pretvori u borbu neplemića protiv aristokrata, ta

borba klasa već se razvijala, kao što svedoči *Figarova ženidba* Bomaršea (pozorišni komad koji, to nije slučaj, upravo ima za središnji motiv specifičnu feudalnu povlasticu plemića), povezujući tako napred na povlastice sa potrebom ekonomskog razvoja koji je, po Minjeu, iskoristio to poništenje.

Obrnuto, »jednakost« koju je postigla revolucija, izričito je odbijala, kao što znamo, da bude egalitarna ili demokratska. Opat Sjejes nije podržavao, u svom čuvenom pamfletu o trećem staležu, društvene i političke zahteve svih neplemića, nego samo zahteve grupe koju je zvao »raspoloživim klasama trećeg staleža«, to jest, kao što je rekao jedan istoričar, »čvrste i ujedinjene grupe profesionalaca«⁵ koji su jedini mogli da budu izabrani za predstavnike. Biračko telo 1791 bilo je, prema rečima samog Minjea, »uzeto iz prosvetlene nacije« koja »je, tako, posedovala svu snagu i sve moći države. Ona je tada bila jedina kadra da ih upražnjava, jer je jedina imala znanja koja zahteva vođenje uprave«. Ta grupa činila je otvorenu elitu, odabranu po njenoj obdarenosti, bez obzira na rođenje (na stranu činjenica da je fizička i psihološka konstitucija grupe pretpostavljala isključenje svih žena, pošto one nisu mogle da imaju te obdarenosti), budući da obdarenost proističe iz sposobnosti i obrazovanja. Ta grupa nije pravila nikakvu diskriminaciju između aristokrata i drugih, pod uslovom da aristokrati ispunjavaju uslove pristupa zahtevane nezavisno od njihovog naslednog statusa. Ona je isključivala osobe nižih redova, ali samo zato što im je bilo nemoguće da se do nje uzdignu. I njen cilj, prema Minjeovim rečima, bio je zaista to »da (...) učini da u tim preimućstvima učestvuju sve klase, kada su kadre da ih steknu« (ja sam podvukao, E. Ž. Obs.). Što većina od njih nije mogla ili nije htela da izađe iz »stvarne zemlje« da bi prodrila u »zakonsku zemlju«, to nije poništavalo potvrdu »istinske stvarnosti, čiji stvarni karakter jeste prihvatljivost, kao što onaj nejednakosti jeste isključenje«.

Postojao je sloj ljudi koji su dugovali svoj položaj u društvenom poretku ne rođenju ili povlastici, nego svojoj individualnoj vrednosti. Taj sloj, otvoren svakom prihvatljivom podmlatku, bio je ono što se tada označavalo pod imenima »srednji stalež«, »srednja klasa«, »*Bürgerium*« ili svakim drugim imenom datim ukupnosti odraslih starosedelaca (gradova) koji su se smeštali, po svom statusu i svojim prihodima, između plemstva, gore, i radničkih (manuelnih) klasa dole. Upravo po negativnom individualnom karakteru prečutnog anti-aristokratizma, a ne usled pripadnosti društvenoj grupi ili specifičnoj zajednici, oni su se priznavali ili su, pak, bili priznati, za grupu — a to se, izgleda, nigde nije dogodilo pre XVIII veka.

ROĐENJE KLASA

Ideologija prosvetiteljstva XVIII veka potvrdila se na taj način: kao program da se pomogne čovečanstvu da napreduje van pomrčine prošlosti. Sumnjam da je taj tip ljudi i sam smatrao da pripada društvenoj klasi. Oni su pre činili ljudski tip koji se češće nalazio u izvesnim društvenim kontekstima i, možda, u izvesnim porodičnim sredinama, na primer, na nemačkim teritorijama, u porodicama luterovskog svestenstva. Oni svakako nisu priznavali da se ta društvena oblast individualne zasluge specifično poistovećivala sa preduzimačima, u trgovini i manufakturi, čak i ako se većina od njih bez sumnje smeštala u tu oblast ili je u nju prodirala kada bi jednom potpuno uspeła. Još manje su mogli da zamisle ekonomiju preobraženu industrijskom revolucijom. Uzalud bismo tražili takvu perspektivu u *Istraživanju o prirodi i uzrocima bogatstva nacija* Adama Smita. I nikakav znak ne pokazuje da su članovi tih srednjih slojeva, ma kako da su bili verni idealu građanskog društva u kojem bi svi imali jednaka prava i jednake šanse⁷, videli sebe kao upravljačku klasu ili u suočenju sa političkom strukturom starih režima. Tako je jedan od tih ideološki svesnih slojeva, nemački *Bürgerium*, velikim delom bio obrazovan, do sredine XIX veka, od skupine ljudi »vezanih brojnim vezama za stanje prosvetljenog apsolutizma i za monarhičko-birokratski ustavni sistem«⁸ i, uprkos njihovom liberalizmu, najčešće vernih činovnika svojih vlada.

Francuska revolucija preobrazila je zajednice koje su ti ljudi obrazovali u klase svesne sebe samih, koje su imale ambiciju, kao upravljačke klase, da preurede društvo. I to je ono što se dogodilo u Francuskoj, jer je, dok su se odvijali ti događaji, došlo do tri otkrića — koja niko nije bio predvideo. Najpre, jasno se pokazalo da program prosvetljenih reformi i progresa ne bi mogla srećno da izvede stara monarhija, nego samo nov režim: i to ne reformom koja je došla odozgo, kao što su se nadali ljudi dobre volje, nego revolucijom. Drugo, nametnula se ideja da je za taj program bila potrebna zajednička borba »naroda« ili trećeg staleža protiv aristokratije i da su, iz praktičnih razloga, oni koji su predstavljali treći stalež i govorili u njegovo ime — i koji su, dakle, zasnivali novu Francusku — bili »raspoložive klase« te države, ljudi srednjih slojeva društva. I konačno, pokazalo se isto tako jasno, u toku revolucije, da su unutar trećeg staleža, kakav je postojao pod starim režimom, interesi »naroda« i interesi srednjih slojeva bili ozbiljno u sukobu. Graditeljima novog režima bilo je potrebno da se zaštite od starih i novih pretnji — plemića i masa. Nije iznenađujuće to što su oni naučili da se retrospektivno smatraju srednjom klasom, i da događaje iz 1789—1799 vide kao borbu klasa. Izvan Francuske, dovoljno je naučiti francuske lekcije i primeniti ih, sa nužnim lokalnim izmenama, da bi se izvela buržoaska revolucija. Možda je zanimljivo skrenuti pažnju na to da je i sam Marks dosta retko koristio taj izraz u svojim delima.

SREDNJI SLOJEVI

Medutim, nema nikakve sumnje da su liberali tako videli revoluciju posle 1815. Nepotrebno je da se apstraktno dokazuje, čak ni na uverljiv način, da je raspodela svojine ostala skoro ista, i da je »revolucija naposljetku koristila istoj zemljišnoj eliti koja ju je otpočela, razdirući se za vreme njenog odvijanja«. Bilo bi prevarno sugerisati da se nova uspinjuća buržoazija potvrdila »u volji za poistovećenjem sa aristokracijom«, osim ako to ne znači da je francuski preduzimač »skorojević« bio isto tako snob kao što je to bila njegova kategorija u skoro svim zemlja-

ma (Žak Sole). Tokvil nije tako video stvari u ono vreme. Za njega, revolucija od 1830 bila je trijumf srednje klase, tako »konačan i tako potpun da su se sve političke sile, sve slobode, sve povlastice, čitava uprava našle obuhvaćene i kao nagomilane unutar tesnih granica samo te klase (...) Ona je tako bila ne samo jedini upravljač društva, nego se može reći da je postala njegov zakupac«.

Ko bi, uoči revolucije, ili čak godine 1791, bio opisao Francusku takvim klasnim pojmovima? Da li bi takav oblik govora bio čak i zamisliv? Revolucija ga je učinila ne samo zamislivim, nego i logičnim.

Ovo utoliko više zapanjuje što specifično shvatanje srednjih slojeva kao zasebne društvene grupe nije bilo prirodno — opšte je poznato da je te slojeve teže definisati od svakog drugog društvenog sloja, osim na vertikalnoj-osi — i što ta definicija, videli smo, nije spadala u pre-revolucionarni politički rečnik srednjih grupa. Bili su to pojedinci kolektivno izravnani upravo činjenicom što nisu bili institucionalizovani redovi društva, viši ili niži, zadruge ili esnaf, i odvojeni od onih koji su se nalazili iznad njih po svom odbacivanju povlastice, onih koji su se nalazili ispod njih po ličnoj zaslugi, i jer su se bili oslobodili neznanja i zaostalog stašnja služeći se svojim intelektualnim i ostalim sposobnostima. Poništenje svih posredničkih institucija između pojedinca kao građanina i Minjeove »jedine države, jedinog prava i jedinog naroda«, bilo je suštinski ulog političkih preobražaja revolucije.

Prema tome, glavno sredstvo javne akcije bilo je udruženje pojedinaca koji se slobodno okupljaju iz bilo kojeg razloga, a izraz »udruženje« imao je da postane jedna od ključnih reči političkog rečnika buržoaskog društva XIX veka. Da li su te elite uma i vrednosti, ili čak ti zanezanjaci muzikom ili statistikom, imali i druga sredstva da bi se otkrili ili da bi zajedno delovali? Taj karakteristični način organizacije ljudi srednjeg ranga, zbog specifičnih razloga društvenih i kulturnih razmena, kao i uzajamnog, moralnog i intelektualnog napredovanja, bio je po-grešno tumačen kao različit od društvene selekcije primanja u lože, klubove ili »krugove«, i bio je shvaćen kao vrsta nezavisnog pozorišta u kojem se igrao kulturni i politički diskurs i gde su jakobinski agitatori i aktivisti mogli da daju da se ponavljaju njihove fanatičke drame, pre nego da reforme Francuske skrenu sa njihovog, uostalom vrlo usporenog, toka⁹. Ali politička kultura života loža ili klubova nije bila nužno radikalna, ili čak, pre revolucije, osobito politizovana — iako je revolucija bila naglasila taj karakter. Staviše, postojanje društvenih moda koje idu naruku revolucionarnoj kulturi kao takvoj, nije ono što je preobrazilo radikalne ideologe u političku snagu, nego događaji same revolucije. Pre ove, oni nisu imali velik značaj. »Za mnoge od onih kojima bi mogla da se da titula glasnika revolucije (pre 1789) pokazuje se da pripadaju samo bednoj zbirci promašenih intelektualaca i pomalo ludih ekscentrika.« (K. Lukas). Individualizam još nije bio pokretač organizacije klasa.

Medutim, ispostavilo se da je skupina ljudi koji su se tako definisali kao suprotnost društvene klase, kao skup pojedinaca, rado prihvatila novu zajedničku etiketu koja joj se pripisivala!

Ali do koje mere je ta nova srednja klasa svesna same sebe bila buržoaska u kapitalističkom smislu? Prema mišljenju stranih posmatrača — posebno Nemaca — kao i prema mišljenju Balzaka, poslerevolucionarna Francuska bila je društvo u kojem je, više nego u svakom drugom, bogatstvo bilo moć, bogatstvo čijem su se gomilanju ljudi predavali. Loren fon Stajn je čak našao istorijsko objašnjenje za tu pojavu. Pod Napoleonom I, glavni problem revolucije, to jest: »pravo svakog pojedinca da se sopstvenim sposobnostima uzdiže do najviše funkcije građanskog društva i države«, neizbežno je bilo svedeno na pravo da gomi-la bogatstva ili da uspe u armiji, pošto je despotizam zabranjivao svaki drugi oblik takmičenja za javna odličja. I tako se Francuska obogatila (još jednom, ljudi onog vremena izgledaju manje skeptični od istoričara), »zato što se, samom činjenicom da je pala u despotizam carstva, ponovo našla u razdoblju u kojem bogatstvo jeste moć za svakog pojedinca«.

Ta klasa očevidno nije upravljala nezavisno od drugih i, dakle, nije mogla da bude, prema pomalo zastareloj terminologiji Nemaca od pre 1848, »stalež kraljevstva« (*ein Stand*) zato što je prihvatila Napoleonovu diktaturu kao jedinu zaštitu protiv društvene revolucije. Ali, pre ili posle, ona će prirodno da zahteva svoj deo vlasti, i to je ono što je i učinila posle 1815.

Naravno, ta nova buržoazija nije, kao klasa, bila zaokupljena razvojem nacionalne ekonomije. Samo sklonost za teleologiju mogla bi da nas navede na tu opasku. Meta poslovnih ljudi nije industrijalizacija nego gomilanje novca, i, kada postoji industrijski napredak ili tehnološko novatorstvo, oni su uzgredni proizvod tog procesa a ne njegov cilj. Kao što to danas znamo, u Engleskoj industrijske revolucije nije se najlakše postajalo milionerom time što se puštala u pogon predionica pamuka: bankar ili trgovac, slabo skloni preuzimanju rizika, lakše su u tome uspevali. A trijumf srednje liberalne klase ni na koji način nije jamstvo uspeha nacionalne ekonomije, osim u okolnostima koje mogu da budu nezavisne od njenog prisustva.

PROTIV SVAKE TELEOLOGIJE

Ipak bi bilo apsurdno poricati da je ideologija prosvetiteljstva neizbežno podstakla ekonomski napredak ka tome da postane središnja meta društva, čak i ako je on bio samo specifičan vid ljudskog napretka uopšte. I moralo je da bude očevidno, ne samo pristalicama Adama Smita, nego takode i njegovim protivnicima, da najbolji način da se izvuče maksimum iz ekonomskog napretka jeste privatno preduzeće. Godine 1828, liberalni filozof Viktor Kuzen beležio je: »Sudbina ljudi jeste to da što je moguće više prilagode sebi tu prirodu, da je preobrazе (...) Industrija (...) je trijumf čoveka nad prirodom koja je težila da ga osvoji i da ga uništi, a koja sama pred njim uzmiče i preobražava se u njegovim rukama; to nije manje od stvaranja novog sveta od strane čoveka.

(. . .) Politička ekonomija objašnjava tajnu, ili pre, pojedinosti svega toga; ona sledi napredovanja industrije, koja su i sama vezana za napredovanja matematičkih i fizičkih nauka.

U vremenu u kojem je (da ponovo navedemo Tokvila) »posebno duhovno stanje srednje klase« bilo blizu toga da »postane opšte duhovno stanje upravljanja« u Francuskoj, nije li trebalo da to odavanje počasti moći političke ekonomije prirodno bude čitano kao manifest za kapitalistički razvoj?

Moja namera ovde nije bila to da osporim novije »revizionističke« tendencije istoriografije francuske revolucije, osim u smislu u kojem one predstavljaju, ne baš novo istraživanje, nego ponovno ideološko tumačenje. A, isto tako, nisam nastojao da branim političke i proročke zaključke koji su bili izvučeni iz koncepta revolucije, kao što su ga obradili analitičari s početka XIX veka; na primer, da svi narodi »koji nastoje da prokrče sebi put ka nezavisnom političkom životu, slobodi i vlasti«, nužno moraju da prođu kroz takvu revoluciju (Gervinus), da zemlje koje nisu tako postupale nisu mogle da postanu zaista buržoaske ili kapitalističke, da bi proleterska revolucija sledila prethodno ponudeni model u smislu u kojem bi ona, na isti način, bila izvršena od strane klase koja bi sazrela unutar starog sistema, osetila želju da uništi svoju ljušturu i da sa svoje strane uzme vlast, ili čitav niz drugih različitih modela. Takva verovanja, proistekla iz revolucionarnog iskustva stečenog iz druge ruke, i sama su činila ili će činiti deo istorije, ali to nije ono što me ovde zaokuplja.

Pokušao sam da pokažem da je nešto što očevidno zasniva teme- lje klasičnog viđenja francuske revolucije kao društvene revolucije, »buroaske revolucije«, i što takođe ocrtava središnju i odlučujuću etapu u razvoju modernog društva, iskrsnulo za vreme prve poslerevolucionarne generacije, i da je to tumačenje francuske revolucije i njenih posledica izgledalo logičnije i stvarnije nego moderno revizionističko viđenje, prema kojem su »njeni izvori bili slučajni a njeni rezultati nede- lotvorni«¹⁰. Ono je izgledalo logičnije francuskim liberalima iz tri razlo- ga. Zato što je, godine 1830, bilo očevidno da je srednja klasa u stvari uzela vlast. Šta više, činilo se da XIX vek jasno produžava i čak institucionalizuje sukob — koji nije postojao pre 1789 nego se ispoljio za vreme revolucije — između »1791« i »1794«, između srednje klase i »naroda« ili »masa« (kojima su neki kasnije dali ime »proletarijat«). A, iznad svega, ono je izgledalo realističko jer, kao što je tokvil rekao sa elegancijom i rečitošću, »revolucija je u potpunosti uništila ili je u toku uništavanja (. . .) svega što je, u starom društvu, proisticalo iz aristokratskih i feu- dalnih institucija, svega što se, na neki način, za njih vezivalo, svega što je nosilo, u bilo kojem stepenu, i najmanji njihov pečat«.

A ponor koji je zemljotres revolucije otvorio između starog reži- ma i novog društva očevidno je bilo nemoguće preskočiti, pošto su nje- gova dubina i njegova širina bile dokazane bez ikakve moguće sumnje, bar u Francuskoj, ponovljenim neuspehom pokušaja obnove pomenu- tog starog režima.

Tu se nije radilo o sorelovskom mitu, čak i ako je revolucija tako- de stvorila i pretvorila se u takav mit ili skupinu pokretačkih mitova. Bi- lo je to empirijsko uopštavanje, zasnovano na viziji koju su posmatrači i analitičari onog vremena imali o istoriji Francuske od 1789 do 1830. Tač- no na isti način na koji i koncept »industrijske revolucije«, koji se poja- vio u toku iste generacije, ukazivalo se ljudima onog vremena empirij- sko uopštavanje zasnovano na posmatranju predionica pamuka i en- gleske crne metalurgije. Naravno, u oba slučaja, budućnost je bila ek- strapolirana iz prošlosti, pošto se ti ljudi nisu bavili istorijskom anali- zom radi nje same. I, u oba slučaja, oni su bili skloni da stave naglasak na ono što su videli kao novo i dinamično, pre nego na ono što su smat- rali ostacima prošlosti koji će nužno da nestanu na marginama dru- štvene stvarnosti.

Dakle, te dve vizije, iz tog razloga, mogu lako da se kritikuju. Pri svemu tome, ako nam valja izabrati, kao vodiča istorije XIX veka, pod- razumevajući tu i istoriju Francuske, između moderne »revizionističke« istoriografije i liberalnih analitičara restauracije, da li je sigurno da nas Fire obaveštava bolje nego Gizo, Minje i Tokvil?

1. Fransa Fire i Deni Riše, *Francuska revolucija* (Pariz, 1970). Prvi napad izvršio je, 1955, engleski istoričar Alfred Koban, ali anglosaksonski skepticizam bio je otkriven u Francuskoj tek *ex post-facto*.

2. Marsel goše, *Pisma Ogistena Tjerija o istoriji Francuske*, izd. Pjer Nora, Mesta pamće- nja, sv. II, Nacija, str. 271.

3. Gizo je pripisao žešći radikalizam francuskoj revoluciji, ako je uporedimo sa engles- kom revolucijom, činjenici da su Normani, suočeni sa otporom Anglo-Saksonaca koji se zasniva- o na njihovim sopstvenim institucijama, mogli da zavedu samo vladavinu koja je bila manje apsolutna od one francuskih osvajača. Tako bi moglo da se kaže da britanski kompromis mora da je prevagnuo, jer strukturni otpor »normanskom jarmu« nikada nije prestao.

4. »Teror je pre deset godina pokazao Pjer Šoni kao »franko-francuski genocid« koji je predvideo masovna krpovrolića XX veka (*New York times*, 15. sept. 1988).

5. K. Lukas, »Nobles, Bourgeois and the French Revolution« u D. Džonson ed. *French Society and the Revolution* (Kembriđž, 1976). Lukas pripada stručnjacima koji jasno vide da pro- blem »buržoaske revolucije« ne iščezava nakon što je dokazano da nije bilo različitih i antago- nističkih klasa buržuja i plemića godine 1789. Jer, »u tom slučaju, valja nam odlučiti zašto su u, godinama 1788—1789, grupe koje mogu da budu identifikovane kao neplemići suzbile i pobedile grupe koje mogu da budu identifikovane kao plemići, postavljajući tako temelje političkog sistema buržoazije u XIX veku; i zašto su one napale i uništile povlastice iz godine 1789, inštavajući tako formalnu organizaciju francuskog društva XVIII veka, i pripremajući strukturu unutar ko- je će moći da cvetaju socio-ekonomski razvoji XIX veka.«

6. Tamo gde je takav sloj bio zasnovan od stranaca, njihovih odnosi sa starosedelačkom društvenom strukturom bili su mnogo složeniji, kao što su to Jevreji XIX veka otkrili u Srednjoj Evropi i Istoku.

7. Precutna veza između takvog građanskog društva i buržoaskog društva jasna je, iz lingvističkih razloga, u nemačkom, u kojem su obe »Bürgerlich Gesellschaft«. Valja, čak i ovde, obratiti pažnju na to da se rečima iz XVIII veka ne da smisao iz XIX veka.

8. Rudolf Firhaus, »Gegenstand nachtravender Erinnerung. Uber des Bürgerliche Deut- schland im europaischen Vergleich« (*Süddeutsche Zeitung*, 5. okt. 1988).

9. Ovo izgleda da je linija koja je sledio antirevolucionarni istoričar Košen, čije je stano- vište ponovo otkrio i prilagodio voda »revizionističke« škole, Fransa Fire. Argument se vrlo do- bro slagao s modom, po kojoj su promene diskursa bile analizovane kao samostalni događaji u istoriji, koji nemaju nikakvu potrebu za drugim objašnjenjima.

10. W. G. Hansman, »Unnecessary revolution the case of France«, *European Journal of Sociology* XXIII (1982), str. 313.

šta vredi sve?

dušan patić

PLES

Stvar je u pračenju
slutnji

Pokretu
Cigareta poput metle
mete

Pikavce u pepeljari
levitira

Pogledom grizeš jabuku
Polovinu kojom se čist delim

Dim izdaje
Više od reči

Uvlači se
draži

Šapuće i
markira

Pokreti pakosti
Grade gradove

Figure naših želja i snovenjena
Dimom povezujem nemušost

Nesporazume reči i gesti
Ideje za jednu upotrebu

Sve je u pračenju
U letu mirisa

U pokretu pražnjenja
pepeljare

U grotlu kante za smeće
Što naivno misli da skriće

Tajne pračenja/slutnji
I dodire dima

Koji leluja između nas
Poput freske

KAD DOĐEM DO KRAJA

I ZASTREPIM

Prišla je po put smrti
nepoznata

Nepoznata
Čitajući:

Šta vredi Sve? Ništa, Sve
Šta vrediš ti? Ne znam—!

Glas joj se uzdizao i utišavao
kao vetar

među knjigama

Kad oči zastrepe

talas
Dode do kraja

Kuda ideš? U smrt. . . Biti smrt.

Nije me gledala

Dok crvenilo je teklo vremenom
i venama

Želeo sam dodirnuti

Osmeh
Što se krije i gubi

Svaki dan u tamu

Knjižara je tvorila vihor

I tonula rečima
zvuku

prostoru

Ti u mraku si kod kuće

Tad možeš gledati mi oči

Nepoznata poput smrti

Smrti

Šta vredi Sve?

Kad stvari se nadu i probiju

Granice dodira

I reč dode blatnjava

i zlatna

Kapci
Podrhtavaju
Glas i san

Glas
Šta vredi Sve? Ništa, Sve

A niko ne vidi strujanje veza
Dva stranca

smrti
stvari—Tvori

Osmeh u nam
Zublju što nas gori

Oči Oči

Šta vredi Sve kad sanjaš
Da izmenim čamu

Jednog dana iza
Što nas odvaja

Očekujući prvu krv
Sunca na zalasku

Crvenilo nestaje

Kako zadržati osmeh
koji se razbudio

u zenicama
Što su me opijale

Poput mraka što odlazi

Šta vredi Sve? Ništa, Sve
Kad dođem do kraja i zastrepim

NA POSLEDNJOJ STRANI

Našla si me
Na poslednjoj strani mrlju-mrlju

Svetočina
U praznini puti-na papiru tame

Iz stena sena
Nezasita — vidovita ne daš mi

zaspati
Da mi je

Čekaš
Verno slušaš s pažnjom

priče
Brojanice slapove

Čiode željna i smerna
Kad kapci se sklapaju

slute — čežnja

Prilaziš
Nepremetna da svedeš — nemost

Veća od sebe — sobe
prozora i vrata

Grada i noći bez
Ivica

Kad kapci se sklapaju
I slike i reči se 10

me
Kad

Tad prenem se na poslednjoj strani
U blizini — papir

Vi
d

i
m

Povukla se
Sama jedna mrlja

Što čeka me da joj/je pričam
i pišem

Okružen tamom u dubini krvi
Dok oči se zauvek ne sklope

i pokrije me
Belim crnog

Na poslednjoj strani